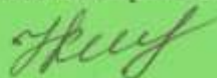

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Горбатько Катерина Миколаївна

УДК 37.013.77:351.746.1 (043.3)

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Блощинський Ігор Григорович**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра перекладу, начальник кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент **Плачинда Тетяна Степанівна**, Львівська академія Національного авіаційного університету, кафедра професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук, завідувач кафедри;

кандидат педагогічних наук, доцент **Дяков Святослав Іванович**, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кафедра інженерних спеціальних дисциплін, начальник кафедри.

Захист відбудеться «15» травня 2018 р. о 12³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.03 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

Автореферат розіслано «13» квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат педагогічних наук,
доцент

I. M. Кустовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кожний історичний етап розвитку суспільства зі своїми політичними, економічними та соціальними проблемами висуває нові вимоги до особистості офіцера-прикордонника, актуалізує певні соціально-психологічні властивості, необхідні для успішного професійного становлення. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) визначено основні напрями модернізації системи фахової підготовки персоналу, які передбачають упровадження європейських стандартів, урахування сучасних загроз прикордонній безпеці, а також формування психологічної готовності офіцерів-прикордонників до дій у кризових ситуаціях, оскільки їхня оперативно-службова діяльність передбачає крім певних психологічних професійних якостей ще й досить широкий спектр психологічних знань, умінь і навичок для грамотного й раціонального виконання службових завдань і взаємодії на різних рівнях управління. Отже, офіцер ДПСУ повинен мати високий рівень професійної психологічної компетентності. Це підтверджують результати аналізу особливостей службової діяльності, режим виконання якої часто змінюється, залежить від ситуацій на кордоні і характеризується необхідністю спілкування з підлеглими, з громадянами України, іноземцями у пунктах пропуску через державний кордон, а також з нелегальними мігрантами. Крім цього існує потреба у збереженні психічного здоров'я персоналу прикордонних підрозділів, здійснення психологічного супроводу оперативно-службової діяльності тощо. Усе це вимагає від офіцера високого рівня знань із психології, психічного світу та станів підлеглих, умінь кваліфіковано, ефективно, науково та психологічно обґрунтовано впливати на них у повсякденних та екстремальних умовах.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що психологічна компетентність неодноразово була предметом наукових досліджень. Так, А. Деркач, І. Зимня, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, А. Хуторської та ін. науковці розглядають психологічну компетентність як окрему, обов'язкову та важливу складову професійної компетентності фахівця. Науковці С. Дяков, О. Войтюк, Є. Зубарев, Н. Лісова, Т. Плачинда, О. Полуніна, Г. Успенська, Н. Чаленко, Н. Яковлева та ін. визначають, що формування цієї компетентності відбувається на основі систематизованих психологічних знань і розвитку пов'язаних із цим умінь разом із використанням психологічних, акмеологічних та інших технологій як у процесі фахової підготовки, так і під час подальшої професійної діяльності.

Водночас, як було з'ясовано, професійно-психологічна компетентність офіцера ДПСУ та особливості її формування не були предметом окремого наукового дослідження. З огляду на її важливість для професійної діяльності необхідним є впровадження в освітній процес обґрунтованого навчально-методичного забезпечення формування професійно-психологічної компетентності, яке охоплює педагогічні умови, зміст, форми, методи і засоби навчання, що дозволить сформувати такий рівень психологічних знань, умінь і навичок майбутніх офіцерів-прикордонників, який би відповідав сучасним

вимогам і забезпечував ефективне виконання ними своїх професійних обов'язків в умовах нових викликів і загроз у сфері прикордонної безпеки.

Посилюють актуальність теми і результати практики формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Зокрема у відгуках з органів охорони державного кордону на офіцерів зазначається про те, що часто випускники вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) не вміють застосовувати основи оперативної психології у практичній діяльності, зокрема при ідентифікації та перевірці осіб, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску, під час здійснення морально-психологічного забезпечення готовності оперативно-службової діяльності тощо.

Результати аналізу проблеми дослідження дозволяють зробити висновок, що усталена система формування професійно-психологічної компетентності характеризується суперечностями між: зростанням вимог суспільства до якості фахової підготовки офіцерів-прикордонників, зумовлених особливостями охорони державного кордону в сучасних умовах, і недостатністю методологічної та методичної бази для забезпечення цих вимог; змістом фахової підготовки курсантів і завданнями, визначеними у нормативно-правових документах щодо рівня обізнаності офіцерів про психологічну сферу особистості; значним педагогічним потенціалом, закладеним у змісті фахової підготовки щодо формування професійно-психологічної компетентності курсантів, і невідповідністю форм, методів і засобів організації цього процесу; зростаючими особистісно-професійними вимогами до офіцерів-прикордонників та недостатністю у них необхідних знань і психологічних умінь для професійної діяльності.

Таким чином, значущість професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників для професійної діяльності, нерозробленість ефективної системи її формування в умовах навчання у ВВНЗ, а також існуючі суперечності визначили вибір теми дослідження: «Формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) у межах науково-дослідної роботи «Професійна психологічна компетентність» на тему «Теоретичні і методичні основи формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників» (шифр «215-0088 І»). Роль здобувача у виконанні цієї роботи полягає у визначенні сутності професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а також у розробці критеріїв, показників і характеристики рівнів її сформованості у курсантів в умовах фахової підготовки у вищому військовому навчальному закладі.

Тему дисертації затверджено вченою радою НАДПСУ (протокол № 3 від 26.10.2012) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27.11.2012).

Мета дослідження – з урахуванням результатів аналізу педагогічної теорії та практики обґрунтувати педагогічні умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та експериментально перевірити їх ефективність.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці й уточнити сутність, структуру і особливості змісту професійно-психологічної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника.

2. Визначити критерії і показники, охарактеризувати рівні сформованості професійно-психологічної компетентності для з'ясування її стану у майбутніх офіцерів-прикордонників під час освітнього процесу у ВВНЗ.

3. Обґрунтувати педагогічні умови та розробити структурно-функціональну модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

5. Розробити методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Об'єктом дослідження є фахова підготовка майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

Предмет дослідження: педагогічні умови та структурно-функціональна модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників буде ефективним за умов організації фахової підготовки на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ; впровадження в освітній процес додаткового спеціального навчального курсу з ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон; використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону; регулярного моніторингу якості сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності.

Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс **методів дослідження:** *теоретичні* – ретроспективний і порівняльний аналіз наукової літератури та навчально-методичної документації, синтез, узагальнення і систематизація даних – для з'ясування сутності, структури й особливостей змісту професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, визначення критеріїв, їх показників і характеристики рівнів її сформованості, обґрунтування педагогічних умов її формування; моделювання – для розробки структурно-функціональної моделі формування професійно-

психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки; *емпіричні* – тестування, анкетування, метод експертних оцінок, спостереження, інтерв'ювання, педагогічний експеримент – для визначення стану сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і перевірки результативності обґрунтованих педагогічних умов; *математичної статистики* (критерій узгодженості Колмогорова-Смірнова) – для встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами, процесами та для інтерпретації результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше: обґрунтовано педагогічні умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки (організація фахової підготовки на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ; впровадження в освітній процес додаткового спеціального навчального курсу з ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон; використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону; регулярний моніторинг якості сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності); розроблено структурно-функціональну модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки, яка включає мету, завдання, етапи, принципи, методи, форми й засоби роботи;

удосконалено діагностичний апарат для з'ясування стану сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників за рахунок використання критеріїв (особистісного, когнітивного, операційно-діяльнісного і рефлексивно-вольового), їхніх показників і характеристики рівнів (низького, середнього і високого);

подальшого розвитку набули теоретичні та методичні аспекти фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників за рахунок визначення сутності професійно-психологічної компетентності, її структури та особливостей змісту.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що зміст, форми та методи формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників упроваджено в практику ВВНЗ. Розроблено методiku виявлення рівнів сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а також методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. Введено в змістові блоки робочих програм навчальних дисциплін «Психологія управління», «Паспортний контроль», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон», «Охорона державного кордону прикордонним підрозділом» такі види занять, які передбачають формування умінь і навичок – складових професійно-психологічної компетентності. Крім того, форми і методи формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників,

а також відповідне навчально-методичне забезпечення було використано при розробці спеціального навчального курсу «Ідентифікація і перевірка осіб у пунктах пропуску» для підвищення кваліфікації персоналу ДПСУ.

Матеріали дослідження можуть бути використані у НАДПСУ, у ВВНЗ силових і правоохоронних відомств України для розробки нормативно-методичних документів із метою підвищення рівня готовності офіцерського складу до професійної діяльності, а також на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації офіцерських кадрів.

Результати дослідження впроваджено у НАДПСУ (акт реалізації № 26/1/670 від 20.10.2016 р.), Кіровоградській льотній академії Національного авіаційного університету (акт реалізації від 20.10.2016 р.), Академії Державної пенітенціарної служби (акт реалізації № 15/4 від 21.10.2016 р.), Харківському національному університеті внутрішніх справ (акт реалізації № 26/541 від 15.11.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У тезах [9], написаних у співавторстві з Н. Калинюк, автором обґрунтовано доцільність формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати доповідались й обговорювались на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Воздействие социальной среды на воспитание и формирование личности: классические и инновационные подходы к изучению проблематики» (Донецьк, 2012 р.); «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук» (Харків, 2017 р.); «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2017 р.), *всеукраїнських* – «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2013, 2015 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 13 наукових працях, із них 1 методичні рекомендації, 6 наукових статей – у фахових виданнях України в галузі педагогіки, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні, 5 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 203 найменування, та 12 додатків на 33 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 249 сторінок. Обсяг основного тексту складає 174 сторінки і містить 1 рисунок на 1 сторінці та 25 таблиць на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **першому розділі** – «Теоретичні основи формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України» – висвітлено теоретичні основи формування професійно-психологічної компетентності, розкрито сутність поняття «професійно-

психологічна компетентність офіцера-прикордонника», її структуру й особливості змісту.

Результати аналізу наукових досліджень свідчать, що професійно-психологічну компетентність (далі – ППК) вчені (О. Войтюк, В. Дружин, Є. Зубарєв, Н. Лісова, О. Полуніна, Г. Успенська, Н. Чаленко, Н. Яковлева та ін.) розглядають як найвищий рівень підготовленості фахівця до виконання професійних завдань, що поєднує обізнаність щодо особливостей професійної діяльності, психологічну готовність до її виконання, а також уміння вирішувати професійні завдання. Дослідники однак в тому, що зміст ППК у кожному конкретному випадку залежить від характеру професійної діяльності та специфічних вимог до неї, тобто ППК виявляється лише в галузі певної діяльності та передбачає інтелектуальну та психологічну відповідність тим завданням, які вирішуються в межах професійної діяльності.

Урахування висновків наукових досліджень, результатів аналізу нормативно-правових документів, де визначено функціональні обов'язки офіцерів-прикордонників, а також специфіки їхньої професійної діяльності дозволяє трактувати професійно-психологічну компетентність як *професійно важливу властивість, що охоплює систему професійно-психологічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують ефективне управління персоналом, запобігання і вирішення конфліктів, виконання завдань оперативно-службової діяльності з охорони державного кордону*. Основними видами ППК офіцера-прикордонника є психолого-управлінська, психолого-комунікативна, психолого-конфліктологічна та психолого-ідентифікаційна. Високий рівень ППК офіцерів-прикордонників, опанування ними знань, умінь, набуття необхідного досвіду міжособистісної взаємодії є запорукою успішної професійної діяльності з охорони державного кордону.

Структуру ППК офіцера-прикордонника становить єдність чотирьох компонентів, а саме: мотиваційно-особистісного (визначає вибіркову спрямованість на професійно-психологічну діяльність, охоплює також необхідні для ефективного виконання завдань оперативно-службової діяльності професійні якості, зокрема спостережливість та уважність); гностичного (система психологічних знань, необхідних майбутньому офіцеру для успішної професійної діяльності); регулятивного (спеціальні вміння й навички психологічного характеру, безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю); рефлексивно-статусного (рівень розвитку самооцінки, умінь здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки, самоконтроль та саморегуляцію).

Отже, визначення сутності, особливостей структури і змісту ППК офіцера-прикордонника надали можливість визначити її як важливу передумову його успішності професійної діяльності з охорони кордону.

У **другому розділі** – «Діагностика сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України» – розкрито критерії, показники й рівні сформованості цього особистісного утворення, подано результати діагностики стану сформованості ППК у майбутніх офіцерів-прикордонників.

На основі теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури і результатів наукових досліджень (Е. Белецький, О. Войтюк, В. Дружин, В. Зазикін, Є. Зубарев, Л. Качкіна, А. Коровкін, О. Полуніна, Г. Успенська та ін.), з урахуванням структури ППК майбутніх офіцерів-прикордонників і змісту її компонентів, особливостей оперативно-службової діяльності для оцінки рівня сформованості їх ППК було виокремлено чотири критерії: особистісний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивно-вольовий.

Основними показниками *особистісного* критерію є: розуміння значущості професійно-психологічної компетентності для майбутньої службової діяльності; інтерес до психологічних аспектів професійної діяльності та вивчення ефективних психологічних засобів організації професійної діяльності та взаємодії; сформованість професійно важливих якостей, насамперед спостережливості, уважності, проникливості, цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, комунікабельності тощо; спрямованість на безперервний розвиток у професійно-психологічній сфері.

Когнітивний критерій характеризують: знання психологічних основ ефективного управління персоналом, принципів та методів управління, організації міжособистісної взаємодії при виконанні професійних завдань; знання психологічних закономірностей та специфіки міжособистісного спілкування, методів комунікативного психологічного впливу та механізмів міжособистісної взаємодії; знання причин виникнення міжособистісних і внутрішньо-особистісних конфліктів, способів їх ефективного вирішення у прикордонних колективах та при спілкуванні з особами, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску; знання основних засобів ідентифікації, механізмів міжособистісного оцінювання та психологічних основ перевірки у пунктах пропуску.

Показниками *операційно-діяльнісного* критерію є: уміння встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях; уміння вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також уміння розпізнавати неправдиву інформацію, захищатися від маніпуляцій і психологічних хитрощів, володіти ініціативою у різних видах комунікацій та ситуацій; уміння визначати причини виникнення міжособистісних та внутрішньо особистісних конфліктів; уміння давати цілісну, точну оцінку психологічних характеристик осіб, які перетинають державний кордон, особливостей характеру людей на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Основними показниками *рефлексивно-вольового* критерію є: адекватна самооцінка, уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки та самоконтроль; професійна відповідальність, високий рівень моральної й корпоративної нормативності регуляції поведінки, відносин і комунікацій; здатність продуктивно організовувати своє особистісне зростання у професійно-психологічній сфері; розуміння своєї ролі у прикордонному підрозділі, статусу, можливостей та потенціалу, підтримка позитивного іміджу офіцера-

прикордонника. З урахуванням характеру навчальної діяльності курсантів і даних наукової літератури визначено, що сформованість ППК може виявлятися на низькому, середньому та високому рівнях.

Визначення діагностичного апарату дозволило у травні 2013 р. провести констатувальний етап експерименту за участю 148 курсантів 4-го курсу НАДПСУ. Його результати, отримані за допомогою спостереження, опитування, тестування, анкетування, бесід із курсантами й викладачами, дозволили зробити висновок, що переважна частина курсантів (88,51 %) розуміють, що успішність діяльності офіцера-прикордонника багато в чому залежить від професійно-психологічних знань, уміння налагоджувати відповідну взаємодію у прикордонному підрозділі, позитивної налаштованості на роботу. З'ясовано також, що серед важливих умінь, які можна розглядати як складові ППК, курсанти називають: уміння встановлювати контакт з колегами та особами, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску; уміння спілкуватися на різних рівнях з високим ступенем ефективності; уміння здійснювати діагностику особи на основі вербальних і невербальних засобів; уміння вирішувати конфліктну ситуацію; уміння розпізнавати маніпуляцію й неправду тощо. Проте, виявилось, що не всі курсанти достатньо обізнані із психологічними аспектами майбутньої професійної діяльності. Високий рівень сформованості ППК характерний лише для 17,56 % курсантів. Переважна більшість опитаних знаходиться на середньому (51,35 %) та низькому (31,08 %) рівнях. Таку велику кількість курсантів, які мають низький рівень сформованості професійно-психологічної компетентності, можна пояснити тим, що їхні знання є несистематизованими, а навички і вміння – нестійкими.

Окрім цього, спостереження за особливостями організації освітнього процесу, зокрема за проведенням занять з навчальних дисциплін «Психологія управління», «Паспортний контроль», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон» та «Охорона державного кордону прикордонним підрозділом» в аспекті формування ППК показали, що викладачі недостатньо звертають увагу на важливість цієї роботи. Як було з'ясовано, викладачі не завжди використовують положення компетентнісного підходу та моделі сучасного офіцера ДПСУ з метою формування у майбутніх захисників кордону ППК, а також сучасні методи навчання, що базувалися б на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону.

Це свідчить про необхідність організації систематизованої і планомірної роботи щодо формування у курсантів усіх складових ППК.

У **третьому розділі** – «Обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки» – визначено та обґрунтовано педагогічні умови, висвітлено методику, етапи та організацію педагогічного експерименту, проаналізовано отримані результати та подано методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

У результаті аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема положень компетентнісного підходу (В. Байденко, Н. Бібік, О. Пометун, О. Овчарук, Ю. Татур, А. Хуторської та ін.) про те, що для його впровадження важливо чітко визначити мету, результати навчання і далі на цій основі – його зміст, першою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено *організацію фахової підготовки на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ*, тобто шляхом визначення в змісті професійно спрямованих дисциплін кола тих знань і умінь, що стосуються власне ППК.

При визначенні другої педагогічної умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано дослідження в сфері педагогіки, акмеології та розвитку професіоналізму фахівців (А. Деркач, Є. Климов, К. Платонов, А. Фоміних та ін.) щодо алгоритму продуктивного розвитку психологічної компетентності фахівців, який відбувається за схемою оптимізації діяльності та передбачає насамперед накопичення й осмислення відповідних знань, потім формування вмінь і навичок діяльності (або її певної функції) та вже після цього – рефлексію діяльності, ефективне її виконання. У цьому випадку вчені (В. Зазикін, А. Карпенко, С. Трубачева та ін.) основою розвитку всіх компонентів компетентності називають необхідні знання, які є необхідною базою осмисленого формування та розвитку професійно-психологічних умінь і якостей, тобто базовим вони вважають когнітивний компонент. З урахуванням цього другою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено *впровадження в освітній процес додаткового спеціального навчального курсу з ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон*.

При визначенні третьої педагогічної умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення мали напрацювання вчених (А. Каспржак, К. Митрофанова, О. Пометун та ін.) про діяльнісний характер навчання, необхідність орієнтації освітнього процесу на розвиток самостійності й відповідальності суб'єктів навчання за процес і результати своєї діяльності, розуміння власних цінностей і набуття досвіду досягнення мети. На думку вчених, для формування ППК важливо використовувати ті підходи та шляхи, які найбільшою мірою враховують мету та завдання підготовки фахівців, а також специфіку їхньої професійної діяльності. Саме тому третьою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено *використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону*.

Також було враховано, що для формування ППК майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має одержання достовірної, повної і своєчасної інформації про її стан (В. Зазикін, С. Трубачева, А. Фоміних, С. Юсупов та ін.). У цьому випадку йдеться про те, що в освітньому процесі сформуванню компетентності можна за умов чіткості та зрозумілості усім сторонам освітнього процесу стану і правил діяльності. З урахуванням того, що

одержання інформації про стан сформованості компетентності слід вважати необхідною і важливою умовою оптимального впливу на процес її формування, четвертою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено регулярний моніторинг якості сформованості в них професійно-психологічної компетентності.

Для організації роботи з формування ППК майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки було також розроблено структурно-функціональну модель, яка включає мету, завдання, етапи, принципи, методи, форми й засоби роботи з формування ППК майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки і дає структуроване теоретичне уявлення про предмет дослідження.

Перед розподілом учасників формувального етапу експерименту (з курсантів 1-го курсу НАДПСУ) на контрольну (далі – КГ) та експериментальну (далі – ЕГ) групи було проведено дослідження, яке засвідчило, що переважна більшість курсантів (від 57,14 % до 57,95 % курсантів) має низький рівень сформованості професійно-психологічної компетентності, середній – від 33,33 % до 34,09 %. Лише від 7,95 % до 9,52 % курсантів (залежно від критерію) мали високий рівень сформованості професійно-психологічної компетентності. Після цього всіх курсантів було розподілено на дві групи: ЕГ – 88 осіб, і КГ – 84 осіб. За якісними характеристиками та рівнем сформованості професійно-психологічної компетентності курсанти ЕГ і КГ суттєво не відрізнялися.

Формувальний етап педагогічного експерименту тривав з вересня 2013 до червня 2015 року і передбачав впровадження педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Зокрема для реалізації першої педагогічної умови було проаналізовано зміст професійно спрямованих дисциплін та визначено коло тих знань і вмінь, що стосуються власне професійно-психологічної компетентності під час вивчення курсантами таких навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, як: «Охорона державного кордону прикордонним підрозділом», «Психологія управління», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон» та «Паспортний контроль».

Відповідно до другої педагогічної умови було розроблено і впроваджено в освітній процес спеціальний навчальний курс підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності «Ідентифікація і перевірка осіб у пунктах пропуску». При визначенні змістового наповнення спецкурсу взято до уваги особливості професійної діяльності офіцера-прикордонника, зміст і структуру професійно-психологічної компетентності. Ураховано, що офіцери у пунктах пропуску повинні володіти навичками ідентифікації особи в процесі перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон, способами ідентифікації людини за зовнішністю, а також знати суб'єктивні та об'єктивні чинники, які впливають на здійснення ідентифікації осіб. З огляду на це, основний зміст модулів («Аналіз вербальної та невербальної поведінки», «Розпізнавання особи, яка видає себе за іншу» та «Відбір пасажирів та способи приховання

контрабанди») становили питання, пов'язані з різними аспектами ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон.

Відповідно до третьої педагогічної умови було передбачено використовувати сучасні методи навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону. Це метод аналізу конкретних ситуацій, ділові ігри та виконання курсантами індивідуальних навчально-дослідних завдань. Зокрема, при використанні методу аналізу конкретних ситуацій курсантам пропонувалось розкривати психологічну складову дій інспектора прикордонної служби у ситуаціях перевірки паспортних документів на предмет підробки та проходження особи за дорученнями правоохоронних органів, при прийнятті рішення щодо пропуску/непропуску через державний кордон громадян тощо. Курсанти повинні були також на основі запропонованих документів та відеосюжетів здійснювати аналіз ризиків протиправної діяльності, віднесеної до компетенції ДПСУ на ділянці відділу прикордонної служби щодо осіб та транспортних засобів, які прямують через державний кордон.

Пошукові (евристичні) методи навчання застосовувались для формування і розвитку психологічних вмінь і навичок професійної діяльності у нетипових, непередбачуваних ситуаціях. Важливе значення при цьому мав такий метод активного навчання, як ділові ігри. При цьому увага зверталась на те, щоб зміст ігор був професійно спрямованим, забезпечував розкриття на конкретних прикладах з майбутньої діяльності органічної єдності теорії і практики. Ділові ігри, пов'язані із ситуаціями прикордонного контролю у пунктах пропуску, відтворювали послідовність етапів професійної діяльності інспектора прикордонної служби. Під час ділових ігор з курсантами відпрацьовувались дії, що вимагали навичок – складників психологічної компетентності при організації служби зміни прикордонних нарядів і керівництва службою впродовж доби. Особлива увага зверталась на психологічну складову дій посадових осіб під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. Загалом ігри допомагали відпрацьовувати професійно-психологічні вміння і навички курсантів, прискорювали процес їхнього професійно-психологічного становлення.

Окрім цього, важливим методом формування професійно-психологічної компетентності було виконання курсантами індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, що передбачало самостійне вивчення частини програмного матеріалу, а також систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування професійно-психологічних знань.

Для підвищення ефективності роботи з формування професійно-психологічної компетентності велике значення мало використання досягнень сучасних інформаційних технологій, що дозволило суттєво розширити можливості щодо ознайомлення курсантів з організацією роботи пунктів пропуску та основними аспектами щодо ідентифікації осіб та аналізу ризиків. За допомогою інформаційних технологій моделювались різні ситуації, наближені до реальних завдань прикордонного контролю у пунктах пропуску, які важко або неможливо відобразити іншим способом.

Регулярний моніторинг якості сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності у дослідженні розглядався як інформаційна педагогічна система періодичних вимірів, зіставлення одержуваної інформації й вивчення умов, чинників, шляхів і засобів оптимізації формування цієї компетентності під час фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Основну увагу при цьому було зосереджено на виборі критеріїв, форм і методів оцінювання досягнень курсантів. Це дозволяло дати реальну оцінку сформованості у них професійно-психологічної компетентності. При перевірці вирішення курсантами конкретних ситуаційних завдань, ділових ігор оцінювався загальний рівень вирішення завдань, виконання певної ролі, а також ступінь застосування професійно-психологічних знань. При цьому оцінювався не лише рівень професійно-психологічної компетентності, а й умови і чинники, що впливають на процес її формування. Дані моніторингу дозволяли викладачам робити коригування змісту навчального матеріалу, внесення відповідних змін у програму його вивчення, у порядок використання засобів, форм і методів, тим самим покращуючи результативність формування професійно-психологічної компетентності.

Після закінчення формувального етапу педагогічного експерименту було проведено повторний вимір сформованості професійно-психологічної компетентності у курсантів КГ і ЕГ, результати якого подано у таблиці 1.

Таблиця 1 – Динаміка рівнів сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на початку та наприкінці формувального етапу експерименту

Рівні професійно-психологічної компетентності	На початок експерименту				Наприкінці експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Низький	48	57,14	51	57,95	45	53,57	35	39,77
Середній	28	33,34	30	34,10	29	34,53	40	45,46
Високий	8	9,52	7	7,95	10	11,90	13	14,77

З таблиці 1 видно, що до експерименту в КГ і ЕГ була приблизно однакова частка курсантів з низьким рівнем сформованості професійно-психологічної компетентності. Після впровадження педагогічних умов кількість курсантів у КГ із низьким рівнем зменшилася на 3,57 %, тоді як в ЕГ – на 18,18 %. Одночасно після формувального етапу експерименту в ЕГ зросла кількість курсантів із високим (на 6,82 % більше, ніж до експерименту) і середнім (на 11,36 % більше, ніж до експерименту) рівнями сформованості професійно-психологічної компетентності, тоді як динаміка її сформованості в КГ є значно меншою (частка курсантів, які мають високий рівень, зросла на 2,38 %, середній – на 1,19 %).

Статистичну значущість виявлених у результаті аналізу змін у рівнях сформованості професійно-психологічної компетентності курсантів ЕГ і КГ підтверджено відповідною математичною обробкою за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова. Відмінності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями

сформованості професійно-психологічної компетентності підтверджено на рівні значущості $p \leq 0,05$. Це свідчить про достовірність припущення щодо можливості цілеспрямованого формування професійно-психологічної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом упровадження обґрунтованих педагогічних умов.

За результатами експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування професійно-психологічної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки, де відображено основні напрями діяльності науково-педагогічного складу НАДПСУ.

ВИСНОВКИ

У дослідженні подано теоретико-методичне обґрунтування та результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

1. Результати аналізу наукових досліджень засвідчили, що професійно-психологічну компетентність вчені розглядають як найвищий рівень підготовленості фахівця до виконання професійно-психологічних завдань. Зміст та структура професійно-психологічної компетентності офіцера-прикордонника визначається професійною діяльністю та вимогами до неї. Професійно-психологічна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника – це професійно важлива властивість, що охоплює систему професійно-психологічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують ефективне управління персоналом, запобігання і вирішення конфліктів, виконання завдань оперативно-службової діяльності з охорони державного кордону. У її структурі можна виокремити мотиваційно-особистісний, гностичний, регулятивний та рефлексивно-статусний компоненти.

2. Критеріями сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є особистісний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивно-вольовий.

Показники особистісного критерію характеризують професійну мотивацію і спрямованість майбутніх офіцерів-прикордонників, інтерес до психологічних аспектів професійної діяльності та вивчення ефективних психологічних засобів організації професійної діяльності та взаємодії, сформованість професійно важливих якостей.

Показники когнітивного критерію характеризують наявність знань про психологічні особливості професійної діяльності, а також умінь і навичок – складових професійно-психологічної компетентності: знання психологічних основ ефективного управління персоналом, психологічних закономірностей та специфіки міжособистісного спілкування, причин виникнення міжособистісних та внутрішньо-особистісних конфліктів, а також основних засобів ідентифікації у пунктах пропуску.

Показниками операційно-діяльнісного критерію є уміння встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати

оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях; уміння вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також уміння розпізнавати неправдиву інформацію, захищатися від маніпуляцій і психологічних хитрощів, володіти ініціативою у різних видах комунікацій та ситуацій; уміння визначати причини виникнення міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів; уміння давати цілісну точну оцінку психологічних характеристик осіб, які перетинають державний кордон, особливостей їх характеру на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Основними показниками рефлексивно-вольового критерію є адекватна самооцінка, уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки та самоконтроль; професійна відповідальність, високий рівень моральної й корпоративної нормативності регуляції поведінки, відносин і комунікацій; здатність продуктивно організовувати своє особистісне зростання у професійно-психологічній сфері; розуміння своєї ролі у прикордонному підрозділі, статусу, можливостей та потенціалу, підтримка позитивного іміджу офіцера-прикордонника.

Сформованість професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників може виявлятися на низькому, середньому та високому рівнях.

3. Основними педагогічними умовами формування професійно-психологічної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників визначено організацію фахової підготовки на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ (передбачає аналіз змісту професійно спрямованих дисциплін, визначення спектру знань і вмінь – складових професійно-психологічної компетентності), впровадження в освітній процес додаткового спеціального навчального курсу з ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон (поглиблене опанування навичок ідентифікації осіб, які перетинають державний кордон, їхніх документів, способів ідентифікації за зовнішністю, а також знання суб'єктивних та об'єктивних чинників, які впливають на здійснення ідентифікації зовнішності та аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон), використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону (передбачено використовувати сучасні методи навчання – метод аналізу конкретних ситуацій, ділові ігри, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, інформаційні технології моделювання ситуації, аналіз ризиків протиправної діяльності на ділянці відділу прикордонної служби щодо осіб та транспортних засобів, які прямують через державний кордон), а також регулярний моніторинг якості сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності (періодичні вимірювання навчальних досягнень, порівняння отриманої інформації про стан освітнього процесу, вивчення умов, чинників і засобів оптимізації формування професійно-психологічної компетентності, що дозволяють робити коригування змісту навчального матеріалу, внесення відповідних змін у програму його вивчення, у порядок

використання засобів, форм і методів з метою покращення результативності формування професійно-психологічної компетентності).

Для організації роботи з формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки розроблено структурно-функціональну модель, що складається з цільового, змістово-методичного й оцінювально-результативного блоків і дає структуроване теоретичне уявлення про предмет дослідження.

4. Ефективність педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників підтвердили результати формувального етапу експерименту. Результати аналізу отриманих даних засвідчили, що кількісні та якісні зміни, які відбулися у курсантів експериментальної групи, на відміну від контрольної, стали можливими за рахунок упровадження в освітній процес педагогічних форм, методів і засобів, передбачених обґрунтованими педагогічними умовами. Розподіл учасників контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості професійно-психологічної компетентності відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок – не менше, ніж 95 %.

5. Для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності важливе значення мають методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам, які розроблено на основі проведеного дослідження. При цьому рекомендується оптимізувати зміст навчальних програм, тематичних планів, методичних розробок з метою формування професійно-психологічної компетентності та будувати весь процес фахової підготовки захисників кордону на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ. Важливе значення має впровадження у освітній процес додаткового спеціального навчального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності «Ідентифікація і перевірка осіб у пунктах пропуску», де була врахована специфіка професійної діяльності офіцера-прикордонника. Слід при цьому використовувати сучасні методи навчання, що забезпечували б діяльнісний характер навчання та набуття курсантами досвіду професійної діяльності, зокрема метод аналізу конкретних ситуацій, ділові ігри, виконання курсантами індивідуальних дослідницьких завдань. Для моделювання ситуацій прикордонного контролю важливо використовувати можливості сучасних інформаційних технологій. Доцільними є також організація і проведення щорічних науково-практичних конференцій з проблем формування професійно-психологічної компетентності, а також організація роботи постійно діючого семінару для вивчення і узагальнення передового досвіду формування професійно-психологічної компетентності курсантів.

Виконане дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Потребують подальшої уваги: вдосконалення організації забезпечення процесу формування професійно-психологічної компетентності курсантів у процесі фахової підготовки; дослідження чинників, що впливають на формування професійно-психологічної компетентності; вивчення місця і ролі професійно-психологічної компетентності в досягненні високого рівня професіоналізму персоналу ДПСУ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчальні та навчально-методичні посібники

1. Горбатько К. М. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Хмельницький : НАДПСУ, 2017. 52 с.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

2. Горбатько К. М. Формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Сер. : Педагогіка і психологія* / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2013. Вип. 40. С. 186–192.

3. Горбатько К. М. Структура професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Педагогіка та психологія* / наук. ред. Руснак І. С. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 656. С. 43–51.

4. Горбатько К. М. Критерії, показники і рівні сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки* / голов. ред. В. В. Райко. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. № 3 (68). С. 65–75.

5. Горбатько К. М. Зміст і методика організації дослідного експерименту з формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів прикордонників. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»* / редкол. : М. Є. Чайковський (голова) та ін. Хмельницький : ХІСТ, 2013. Вип. № 2 (8). С. 49–54.

6. Горбатько К. М. Сутність та особливості змісту професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України* : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Райко В. В. 2013. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_4_7.pdf.

7. Горбатько Е. Н. Содержание и методика организации исследовательского эксперимента по формированию профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников. *Социосфера* : науч.-метод. и теор. журнал / главн. ред. Дорошин Б. А. Пенза : НЦИ «Социосфера», 2015. № 1. С. 67–74.

8. Горбатько К. М. Результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : педагогічні науки* / голов. ред. О. В. Діденко. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. № 5 (7). С. 63–75.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Горбатько К. М., Калинюк Н. В. Професійно-психологічна компетентність як складова професійної готовності офіцерів-прикордонників. *Воздействие социальной среды на воспитание и формирование личности: классически и инновационные подходы к изучению проблематики* : материалы

І міжнарод. науч.-практ. конф. (г. Донецьк, 20–21 дек. 2012 г.) / ред. кол. : Е. І. Яцина и др. Донецьк : Изд-во «Ноулідж», 2012. С. 75–78.

10. Горбатько К. М. Актуальні питання формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 15 листоп. 2013 р.) / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. С. 338–340.

11. Горбатько К. М. Обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 10 груд. 2015 р.) / Нац. академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 252–254.

12. Горбатько К. М. Формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників при вивченні дисциплін професійної й практичної підготовки. *Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук* : зб. тез наук. робіт учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 лют. 2017 р.). Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 53–55.

13. Горбатько К. М. Особливості професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук* : зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17–18 лют. 2017 р.). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 48–50.

АНОТАЦІЇ

Горбатько К. М. Формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. Розкрито сутність професійно-психологічної компетентності, її структуру і зміст. Визначено критерії та показники, охарактеризовано рівні сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Для організації роботи з формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки розроблено структурно-функціональну модель, яка дає структуроване теоретичне уявлення про предмет дослідження. Обґрунтовано та експериментально перевірено

педагогічні умови формування професійно-психологічної компетентності курсантів у процесі фахової підготовки: організація фахової підготовки на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера Державної прикордонної служби України; впровадження в освітній процес додаткового спеціального навчального курсу з ідентифікації особи й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон; використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону; регулярний моніторинг якості сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності. За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: формування професійно-психологічної компетентності, майбутній офіцер-прикордонник, фахова підготовка, педагогічні умови, методи навчання.

Горбатько Е. Н. Формирование профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, 2018.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки. Раскрыта сущность профессионально-психологической компетентности, ее структура и содержание. Определены критерии и показатели, охарактеризованы уровни сформированности профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников. Для организации работы по формированию профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки разработана структурно-функциональная модель, дающая структурированное теоретическое представление о предмете исследования. Обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки: организация профессиональной подготовки на основе компетентностного подхода с учетом модели современного офицера Государственной пограничной службы Украины; внедрение в образовательный процесс дополнительного специального учебного курса по идентификации личности и анализу рисков во время пропуска лиц через государственную границу; использование современных методов обучения, основывающихся на анализе опыта деятельности офицеров органов

охраны государственной границы; регулярный мониторинг качества сформированности у будущих офицеров-пограничников профессионально-психологической компетентности. По результатам исследования разработаны методические рекомендации научно-педагогическим работникам по формированию профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: формирование профессионально-психологической компетентности, будущий офицер-пограничник, профессиональная подготовка, педагогические условия, методы обучения.

Horbatko K. M. Formation of professional and psychological competence of future border guard officers in the process of professional training. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The thesis on gaining scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, 2018.

Theoretical and methodological substantiation and experimental verification of the pedagogical conditions for future border guard officers' professional and psychological competence formation in the process of vocational training have been carried out in the research.

According to the results of scientific literature analysis it has been established that professional and psychological competence of future border guard officers is a professionally important characteristic that encompasses the system of professional and psychological knowledge, abilities, skills and personal qualities that, in turn, provide for effective personnel management, prevention and resolution of conflicts, execution of the tasks connected with operational and service activity aimed at the state border protection.

The content and structure of the professional and psychological competence of a border guard officer is determined by professional activity and requirements to it. The structure of the professional and psychological competence of a border guard officer is the unity of the four components, in particular, motivational and personal one, a gnostic component, a regulatory one and a reflexive-status component.

Interpretation of the professional and psychological competence of a border guard officer as a four-component structure made it possible to determine the criteria, indicators and levels (high, medium, low) of its formation. Future border guard officers' professional and psychological competence formation criteria are subdivided into personal, cognitive, operational and active, reflexive and volitional ones. To initiate the work on future border guard officers' professional and psychological competence formation in the process of professional training a structural and functional model has been developed which gives a structured theoretical idea about the subject of the research.

The combination of the following pedagogical conditions contributes to increasing of the effectiveness of future border guard officers' professional and psychological competence formation: organization of professional training on the

basis of competent approach, taking into account the model of a modern officer of the State Border Guard Service of Ukraine; introduction of additional special training course on persons' identification and risk analysis in the process of the state border crossing; use of modern teaching methods, based on the analysis of experience of officers of state border guard units; regular monitoring of the quality of the formation of cadets of this professionally important characteristic. To initiate the work on future border guard officers' professional and psychological competence formation in the process of professional training a model has been developed. It includes the purpose, tasks, stages, principles, methods, forms and means of work on formation of professional and psychological competence of future border guard officers in the process of professional training and gives a structured theoretical idea about the subject of the research.

The effectiveness of the proposed pedagogical conditions for border guard officers' professional and psychological competence formation was confirmed by the formational stage of the experiment. The results of the analysis of the data that had been collected showed that the quantitative and qualitative changes that took place in the experimental group, in contrast to the control group, were possible due to the introduction of substantiated pedagogical conditions in the educational process as well as due to the pedagogical forms, methods and means provided by them.

Practical significance of the results of the research is that the content, forms and methods of future border guard officers' professional and psychological competence formation were introduced into the educational process of the higher military educational institution. Methodical recommendations for the cadets as well as for scientific and pedagogical staff on the effective formation of professional and psychological competence of future border guard officers in the process of vocational training have been developed. The curricula content blocks of the subjects of «Management psychology», «Passport control», «Service of border patrols at state border crossing points», «State border protection by a border unit», were enhanced by such types of lessons, which involve professional and psychological competence formation. In addition, the forms and methods of forming the professional and psychological competence of future border guard officers, as well as appropriate teaching and methodological support were used while working out of a special course of «Identification and examination of persons at border crossing points» in order to improve the expertise of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine.

The material of the research may be used at Bogdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, at higher military educational institutions of security and law enforcement agencies of Ukraine for elaboration of normative and methodological documents in order to increase the level of readiness of the officers' staff for professional activity, as well as at officers' further and advanced vocational training courses.

Key words: professional and psychological competence formation, future border guard officer, professional training, pedagogical conditions, learning methods.